

B. Juhász Erzsébet

MEZEI ANDRÁS: A VÉG KEZDETE FELŐL

Régi és új versek

A verseket elsősorban önmagukért kell olvasni, minden egyéb viszonyítás, stílusokhoz, iskolákhoz, de még rivális versváltozatokhoz is, csak ezután következhet. A vers szuverén esemény. Mint ha Mezei András A vég kezdete felől kötettel ezt is szeretné hangsúlyozni. Az életmű-válogatás során visszatér régi önmagához, legintimebb emlékeihez, bölcs higgadtsággal vizsgál minden eseményt. Többműfajú szerző, de publicistaként, esszéistaként, epikus igényű íróként és költőként ugyanazokkal a tényekkel dolgozik, s ugyanúgy vélekedik róluk. A Tüztáncosok nemzedékével indult, az Újhold hatása is megérintette, kipróbálta a szuggesztív szürrealizmust, elismerő követője lett az általa is jelentősnek tartott elődöknek és kortárs nagyságoknak. A költők hierarchiáját máig tiszteli, talán ezért is tudta szelíden fogadni a verseit olykor meg-megfricskázó kritikákat, a feltételekhez kötött dicséreteket. Később újabb verseivel ugyanazokat a kritikusokat sikerült meggyőznie. Ez az életmű-válogatás is megújult, bensőséges invitáció. Ebben az újraolvasó folyamatban átrendezi, újraserkeszti verseit, vállalja azt is, hogy a reveláció nem lehet minden régi vers esetében azonos hőfokú.

Az idegen értelmezői ízlés észlel bizonyos, egymástól elkülöníthető verstípusokat. Az egyik verscsoportegyüttes talán a rutinos játékosággal megalkotott néma változatnak tekinthető, egy másik, nagyobb csoport a beszélő, az erőteljesebb üzenet erejével megszólaló verseseménynak. Az utóbbi csoport a változatosabb, vannak köztük közérzetre utaló, felelő, megszólító, kiáltó és összegző versek. A többértékű teljességet, akár csak egy-egy vers jelentéstartalmán belül is, természetes, hogy gyakrabban megtalálja a beszélő, spontánul megszólaló költeményeiben; és azok közül is a megszólító, kiáltó, s olykor az összegző változatokban. Ezekben a verseseményekben kerül legintimebb kapcsolatba önmagával, s enged közelebb másokat is. Ilyenkor a legkritikusabb figyelmével, érzékenységgel közvetít, s gondolatainak olyan metsző megfogalmazására talál rá, amelyet határozott szigorral vés be mások emlékezetébe. Ez a közlésforma direkt kelt feszültséget másokban, egyrészt bensőséges és érzelemdús, másrészt higgadt igazságkereső. Tárgykörébe vonja egykori szegénységét, a család paraszti és proletár múltját, zsidó eredetét, s alapja mindennek természetes, kiemelt súlyozott származástudata. Mások háború és történelem diktálta mulasztását is a sajátjaként

kezeli. Ez a felfogás ebben a kötetben több versben is tetten érhető, de kifejezi ezt egy hajdani interjú is, amelyet Kabdebó Lóránt készített vele (Kabdebó Lóránt: *Sorsfordító pillanatok*, Miskolc, 1993, Felsőmagyarországi Kiadó). Ebben a beszélgetésben Mezei András kifejti: törvényszerű, hogy az emberek lelkiismerete utólag megszólaljon. Így kerül vissza családjukba deportált nagyapja arany óralánca, s higgyék bár mások modorosságnak, Mezei András mindaddig a nyakában hordta, míg Tel-Avivban egy szállodai tolvaj meg nem fosztotta tőle. A „sorsfordító pillanatokban” mindig voltak passzív szemlélők; így volt ez a háború alatt és az ötvenes évek közepén is. S aki az első esetben megmenekült, lehet, hogy kénytelen volt tétlenül szemlélni az utóbb bekövetkező sorstragédiákat.

A versek új időrendbe kíváncsok. Mezei András annak érdekében bontja fel a hagyományos kronológiát, hogy új tartalmi összefüggéseket mutathasson meg. Fél évszázadnyi verstermésből válogatott, s szerzői ízlése, igényessége 39 évre zsugorította a kötetbe bekerült versmennyiséget. A legújabb versek adják a korábbiak keretét, az újak így a kötet elején (*Budapest naplementében*, 1994-96) és végén [*A vég kezdete felől*, 1999-) szerepelnek. A többi tíz ciklus között belső időrendi keresztutalások vannak. Így ez a huszonhat év több öt- és hároméves időtartamra is szakad, beiktat időbeli és versbeli hiátusokat, amelyeket szándékosan nem szerepeltet a válogatásában. Az összetartozó évek (így például 1960-63, 1964-66, 1966-68, 1975-1977, 1977-81) új, markánsabb versválogatást eredményeztek, s természetes, hogy egymást követő sorrendjük nyomatékos utalás. Mint az is, hogy néhány hajdani kötetcímet új versgyűjteménye belső cikluscímeként hangsúlyosan megtartott (*Adorno, És eljön, Fehér a fehéren, Múlandóság*). A ciklusokon belül nem választja el egymástól a néma versváltozatokat és a beszélő, spontánul megszólaló verseseményeket. A néma versek esetében a forma és nem a jelentés a fontos, sokszor könnyed, csacso-gó, egymással felelő rímisorok váltják egymást.

Ezek közé a szellemes, könnyed formaversek közé illeszthető a *Szavak* című vers, amelyben minden szó önálló sor: „Kevély / koporsó / vigaszt / hajnal / csillag // Arany / szép / Babilon / ének / kő / futó / szarvas // Libánus / cédrus / palota / vesző / város // Vessző / vér / vala / rontás / béres / Jákob // Véres / Damaszkusz / intő / szó / idő / léssen // Láng / lég / fű / lilium / Ézsaiás / Jeruzsálem.”

A gurgulázó, egymás írásképeivel és jelentésével játszadozó szavak között bújnak meg a komoly utalások: Babilon, Damaszkusz, Jeruzsálem, Jákob és Ézsaiás.

A rövid, négy soros vers is tud így viselkedni, ilyen évődő hangulatot képes teremteni az *Út* című

„Itt a szegfű a kezemben.
Engedjétek futni engem,
világos út, szép sugár -
a végén egy angyal áll.”

Ezek a könnyed formaversek sincsenek - diszk-rét, lényegtelennek feltüntetett jelentésük ellenére - elkülönítve a beszélő, spontánul megszólaló változatoktól, mintha pihentető szünetjelei lennének az utóbbiaknak. Enyhíti a beszédes, a kiáltó versek erkölcsi nyomását, tompítja azok szemrehányó életét. Az értékek relativizmusát az időrendi sorrend-játékok és a verstípusok váltakozásai nyújtják. Az így egymás mellé illesztett versek összhangja is megvan, a versminőség csaknem egyenletes, a szerkesztés az önmagában biztos és jövőjét pontosan érzékelő sokoldalú költőt igazolja.

A beszélő, kiáltó versekben vannak olyan szigorú sorok, amelyekről nem lehet szabadulni. Ezeknek a soroknak a legtöbbje az eredetversek érzékeny, egyensúlyozó gondolatrendszerében valósul meg; gyakran saját proletár-zsidó szegénységének idillversei. Ilyen *A kés nyele*, a *Slukkot*, a *Hegedű*, melynek alcíme *Apám emlékére* és az *Ún-nep előtt*. A legkitűnőbbek azok a versek, amelyekben egy-egy súlyos, látomásos gondolatot ír körül néhány eligazító, referáló sorral, hogy azt az egy lényeges gondolatot nagy erővel exponálhassa. Ilyen a *Telem* című vers:

„A hulló jégdara egyenletesen szítál,
az idő atomjával összefagy. Ló nyerít,
acél csörömpöl, s egy jégvirágos
ablaküveggel összezsindül, dermedt
mogyoróbokor üzen az időtlen csendből -
Anyám a földben. Fejem alá Ő adja
csontjait. A gyenge fehérjeélet
gömbhéja talajt fog fölötte.
Lábnymaimból a mély hóban szívárognak le
hozza a léptek.
Buda fehéren foszforeszkál a légkör
setét üvegöntete alatt - havazik.
A Halászbástya előtt ül a nyeregben,
trónján a magyar király.”

Egy dermesztő, bénító, ordítóan fájó gondolat („Anyám a földben. Fejem alá Ő adta csontjait”) miatt született meg a vers, a többi a mellékkörülményekről szóló, pontosan egybeillesztett, összehangolt információ. Ilyen hatást kelt az apa

emlékét idéző *Hegedű* című versben az a ravaszul lakonikus közlés, hogy „Apám mindenütt ott van, ahova csak a holt fér be”.

Halottjaival - velük, akiknek megadatott a természetes halál, és velük is, akiket az erőszak, a fajirtó szenvedély tüntetett el mellőle - természetes a kapcsolata. Így ír erről az érzéséről: „...magamat ma is visszarántom innen, ebből a fáradt világból oda, abba a jobbomba” (*A jobbomba*). A halál az ő számára halottjai által lett természetes életmozzanat: „nekem a halál nem hiányzik” (*A hídfőn*).

Amikor ezen a gondolati nyomon halad, morbid, víziószerű képeket produkálnak versei, legyenek azok távolságtartó, képletes vagy önmagáról szóló versváltozatok. Ilyen az elvontabb *Mákszüret* című, amelynek néhány kiragadott sora is képes igazolni ezt: „A száradt mákfejek akár a nyitott / koponyák” ... „így él a háború velem”. Ez a két sortöredék vezet be az utolsó, összegző szakaszt: „Mert annyi csak, a mákgubó: / az ember feje. Mákszemnyi falu még annyi se. / De a vízió, mit láttat velem a növényi és az / emberi tetem kettőse, halhatatlanabb, mint a halál, / mert a látomás tovább él, mint az élet e földön, / mint fuvalat -, mert mi más a szellem?!”

Az önmagára irányuló látomásos, víziószerű versek közül a legerőteljesebb a *Skalpom*: „Hajad szőkötűjába tört a csont- / fésű vastag foga, a fodrászolló / éle kicsorbult, gyapjas hajad / hersegve hullott válladra, / mégse ritkult, hanem / csak kifehéredett, s magával / rántja fejbőrödöt, mint / skalpot, ha megindul zúgva / minden ép szála az ég iránt / ne mondd, hogy nemsokára...”

Az eredetversek összegző változatai aztán újra megszelídülnek. Előbukkannak az ilyen sorok: „a tel-avivi párás melegben - / Itthon vagyok. Itt nem kell igyekezniem” (*Tengerparti gyógyás*). Az *Ők választottak* nyolc sora drámaibb, kérkedő, belenyugvó tónusban fogalmazza meg ugyanezt: „Héber vagyok, ha a Názáretit / követem, akkor is ha Allahot félelem, / héber vagyok, ha Istent elhagyom, / felmenőm (nem fajom) népem, / űk választottak engem, / nem én kértem Istent, hogy / zsidónak szülessek - nincs / választásom, hogy változtassak.”

Származásával, fizikai valóságával együtt múltja ő maga. Ha a kezére tekint, apja jut eszébe, ha a hangját próbálgatja, anyja szól általa, ha hanglejtését figyel, népéhez érzi magát közelebb. A *Szimmetria II* című költeményben így töpreng: „Apám keze tűnik elő, / ahogy nézem a kezemet, / épp ilyen volt halálakor, / és most egymásba illelenek.” Az *Egyszer csak* című három és fél soros

versben még tömörebben fogalmaz: „Egyszer csak anyám hangján szólalok meg, / egyszer csak apám hangján szólalok meg, / egyszer csak népem hallom megszólalni / a hangomon.”

Az összegező verseknek szatirikus, kritikus tartalma is van:

„Így van ez - mondják - a történelemben.
Újrakezdek s befejezik majd mások.
Szépek voltak a hegybeszédék:
Nagyok voltak az elhatározások.”
(*Századvég*)

A kötetet *A vég kezdete felől 1999* című ciklus zárja le, s annak utolsó verse, a *Hív-nak engemet*. Illendő lenne ezt elfogadni a beszélő, kiáltó típusú versek egyik legjobbjaként. Első soraiban a múltat idéző eredetversek hangulata érezhető: „A margaréták, miket még anyám hímzett / a falvédővászson kék nyomtatékába, / hív-nak engemet Őhózzá bibébe, / szíromba, szárba.” S ez a képletes érzékenységgű gondolat méltón folytatódik tovább a versben. Van azonban egy másik beszélő, összegző versváltozat, *Az enyém*, amelynek még feszesebb, még szorosabb a fogalmazása:

„Mit tudok én még mondani
mindezekén túl...?
Én se tudom. Ez kínoz, az ember
Bárhova fordul...”

Itt van a házam, - már nincs!
Itt vagyok én, - s ím hol van?
Lábnymokat viszek én,
az enyém: amit összeloholtam.”

Mezei András soha nem kerülte meg önmaga őszinte közérzetét, sőt arra törekedett, hogy a lehető legpontosabban írjon róla akkor is, ha eredetét mérlegeli, ha kételkedik önmagában, ha szándékosan kikerüli mások hibáit, s a sajátjaiért - legyen az testi, fizikai gond, amiről nem lehet - ő kér elnézést.

A vég kezdete felől című kötet bizonyítja, hogy emlékezete regisztráló hajlamú, de véleményalkotása, értékelése egyetemesebb annál, semhogy saját sorsának megítélésével zárulna. Igyekszik mások hasonló múltját és veszteségét is megfogalmazni, azok helyett is, akik már nem élnek, és azok számára is, akik önmagukat rövidítik meg, ha nem emlékeznek saját eredetükre, sorselözményeikre.

(A Magyar Írószövetség és a Belvárosi Könyvkiadó kiadása. Budapest, 1999)

Tátrai Szilárd

A MŰVÉSZ ÉS A NYELV

Czetter Ibolya: *A stílus és a formák*

Tanulmányok a nyelvművész Márai Sándorról

Talán nem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, túlmutat önmagán az a véletlen egybeesés, hogy éppen idén, az évezred utolsó évében ünnepeljük a huszadik századi magyar irodalom talán egyik legváltozatosabb, ugyanakkor talán egyik legegységesebb életművét létrehozó Márai Sándor születésének századik évfordulóját, s hogy ez a centenárius éppen a költészet napjára, 2000. április 11-re esett.

Czetter Ibolyának a Márai-művek stílusjellemzőit bemutató első önálló tanulmánykötete, amely a múlt év végén jelent meg, a szerző bevezető sorai szerint „mindenekelőtt jelképes gyertyagyújtás kíván lenni a nagy író tiszteletére és emlékére”. A jelképes gyertyagyújtás gesztusa felidézheti bennünk a Márai-szövegekhez kapcsolódó olvasmányélményeinket, de felidézheti Esterházy Péternek azokat a szavait is, amelyeket Márai egyik nagy pályatársáról, Ottlik Gézárról mondott, s amelyeket akár Márairól is elmondhatott volna, hiszen ő is olyasmiről beszél, „amit már így nem ismerünk, nem is fogunk soha, és ez úgy hiányzik, hogy majd behalunk, kicsi túlzással szólva”.

Mivel azonban a recenzió írója nem Márai-kutató, sőt irodalomtörténésznek sem mondhatja magát, a Márai-életmű irodalomtörténeti helyét és értékét boncolgató kérdések helyett kénytelen azokkal a kérdésekkel szembeállítani az olvasót, amelyek Czetter Ibolya tanulmánykötetében is központi helyet foglalnak el, nevezetesen: melyek azok a nyelvszemléleti vonások és stílusbeli sajátosságok, amelyek egyedivé teszik, de ugyanakkor a magyar irodalmi formanyelv hagyományaihoz kapcsolják Márai Sándor írásművészetét.

A kötetben szereplő nyolc elemzés, amelyek nagy része különböző folyóiratokban, más tanulmánykötetekben korábban már megjelent, a saját szempontrendszerének megfelelően felöleli a Márai által művelt műfajok majdnem mindegyikét: három elemzés foglalkozik a *Naplókkal*, kettő a publicisztikai írásokkal, de két regény (*az Egy polgár vallomásai* és a *Szindbád hazamegy*) is göröcső alá kerül, sőt Márai első verseskötetéről is szól egy elemzés.